

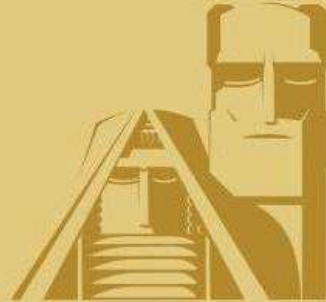
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏԱԿԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

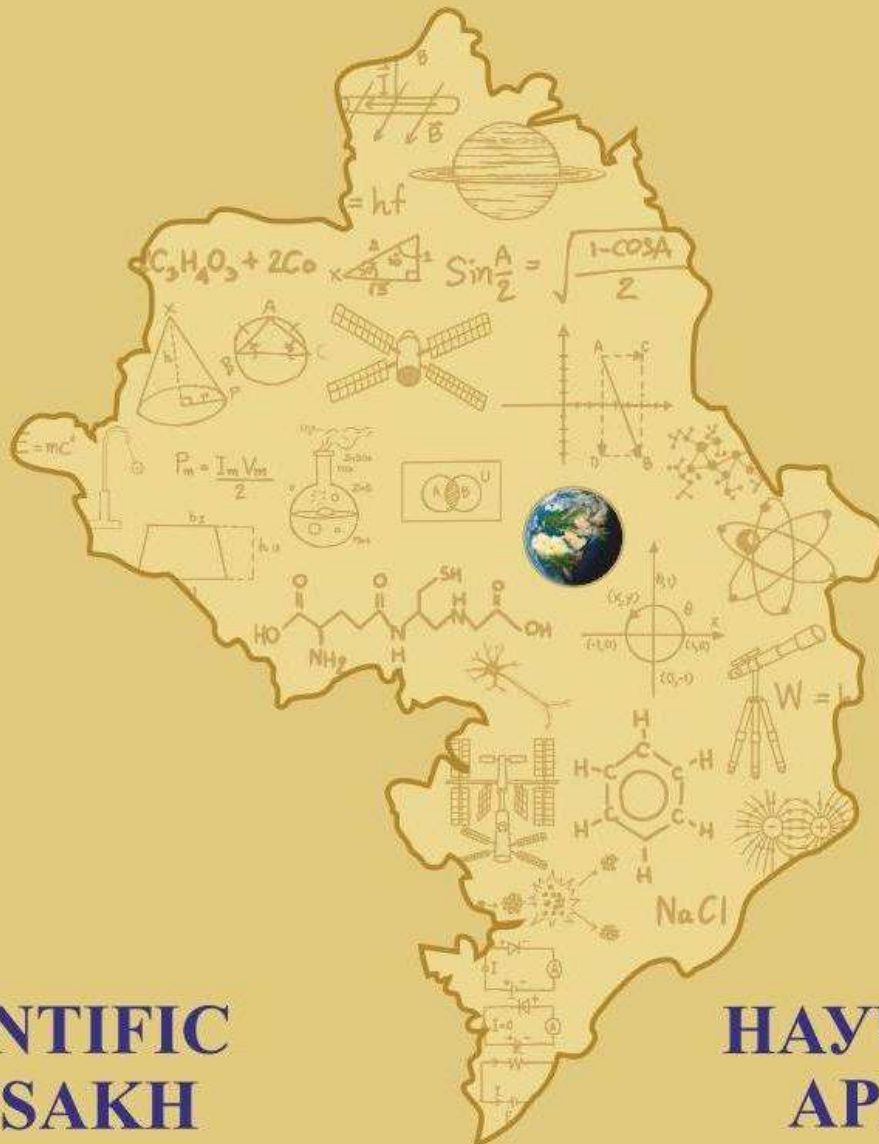
ԵՐԵՎԱՆԻ
ԳԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԲԱՆ

«ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԼԻԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԻՏԵԱՑ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻՎՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(2), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՄ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

Հրատարակության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Рекомендовано к публикации решением ученого совета Ереванского государственного университета

Recommended for Publication by the Yerevan State University Academic Council Decision

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեհմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՍԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Արման ԵՂԻԱՉԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Մարել ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Սուշել ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Գագիկ ԴԱՉԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Վշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Կարին ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 Գարիկ ԲԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(2), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 480 էջ:

Scientific Artsakh, № 1(2), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 480 pages.

Научный Арцах, № 1(2), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 480 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 1-ին համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Բելառուսի Հանրապետությունը, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Շվեյցարիան և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող 50 անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

In the first issue of the «Scientific Artsakh» journal in 2019 the works on topical issues of social sciences by 50 well-known and young scientists representing Republic of Armenia, Republic of Artsakh, Republic of Belarus, the Islamic Republic of Iran, Poland, Switzerland and the Russian Federation are published.

В первом номере за 2019-ый год журнала «Научный Арцах» опубликованы работы по актуальным проблемам общественных наук, авторами которых являются 50 известные и молодые ученые, представляющие Республику Армения, Республику Арцах, Республику Беларусь, Исламскую Республику Иран, Польшу, Швейцарию и Российскую Федерацию.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент
Мареk ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Гарик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Աղավնիկ Մարտիրոսյան. Չվիադ Գամսախուրդիայի ժողովրդագրական քաղաքականությունը Չավախքում 1990-1993թթ.391
Aghavnik Martirosyan. Zviad Gamsakhurdia's Demographic Policy in Javakhk in 1990-1993
Агавник Мартиросян. Демографическая политика Звиада Гамсахурдия в Джавахке в 1990-1993 годах

Արման Մարտիրոսյան. Դաշնակիցների քաղաքականության վերափոխումը Հայկական հարցի վերաբերյալ 1919-1923 թվականներին.....400
Arman Martirosyan. The Revision of the Political Views Regarding Armenian Question During 1919-1922 by its Allies
Арман Мартиросян. Пересмотр политических взглядов союзников в отношении Армянского вопроса в 1919-1923 годах

Զբիգնև Տ. Շմուրլո. Գաղափարների խաչադիտում լեհական հետք Արարատի և Սևանա լճի408
Zbigniew T. Szmurlo. Collision Of Destinies: The Polish Trace on Ararat and Lake Sevan
Збигнев Т. Шмурло. Скрещение судеб: польские следы на Арарате и Севане

Արամ Պողոսյան. 1230-1240-ական թթ. մոնղոլական «չերիկ» զորամիավորներում հայ-վրացական ռազմական ուժերի ներկայության հարցի շուրջ.....428
Aram Poghosyan. On the Issue of The Presence Of Armenian-Georgian Military Forces in the Mongolian Units Cherig in the 1230-1240s
Арам Погосян. О вопросе присутствия армяно-грузинских военных сил в монгольских воинских соединениях «черик» в 1230-1240-х годах

Ռոբերտ Սուքիասյան. Սեբաստիայի հայության դեմ կիրառված պետական տնտեսական քաղաքականությունը 1913-1915թթ.....436
Robert Sukiasyan. State Economic Policy towards Armenians in Sebastia in 1913-1915
Роберт Сукиасян. Государственная экономическая политика в отношении армян Себасти в 1913-1915 годах

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԱՄԲՈՆ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

Նարեկ Սուքիասյան. Սուննիական արմատականացման արտահայտումները Ադրբեջանում.....445
Narek Sukiasyan. The Manifestations of Sunni Radicalism in Azerbaijan
Нарек Сукиасян. Проявления суннитского радикализма в Азербайджане

Սիրանուշ Վարդանյան. Կրոնական իրավիճակն Ադրբեջանի Հանրապետության թալիշաբնակ տարածքներում (2010-2018).....453
Siranush Vardanyan. The Religious Situation in Talyshes Inhabited Regions of Republic of Azerbaijan (2010-2018)
Сирануш Варданян. Религиозная ситуация в талышских населенных пунктах Азербайджанской Республики (2010-2018 гг.)

**1230-1240-ԱԿԱՆ ԹԹ. ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳ «ՋԵՐԻԿ»
ՉՈՐԱՄԻԱԿՈՐՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ
ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՉ***

ՀՏԴ 355.486

ԱՐԱՄ ԴՈՐՈՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի
կոլկասագիտության բաժնի ասպիրանտ,
թ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
vebliber-civil@mail.ru*

Հոդվածում ներկայացվում են հայ-վրացական պինուժի ներգրավվածության առանձնահատկությունները մոնոլոգական «ջերիկ» կոչվող պորամիավորումներում: Զոչվորական հասարակություններում նստակյաց ժողովուրդներից ռազմական օժանդակ ուժերի հավաքագրման գործընթացի ուսումնասիրումը բավական հետաքրքրում է հետապոտոդներին, քանզի խորհրդային տարիներին տրված եպրահանգումները արդի ժամանակներում վերաթևորման կարիք են պզում: Նախ՝ գործընթացի ուսումնասիրումը հնարավորություն է տալիս պարզելու ոչ միայն քոչվորների ռազմական պատմության առանձնահատկությունները, այլև քաղաքական գործընթացների ուղղությունը և քաղաքական ավանդույթների կերպափոխումը: Հեղինակի դիտարկմամբ՝ վերոհիշյալ իրողություններն իրենց տրամաբանական պարզացումն են ստացել նաև կոլկասյան տարածաշրջանում, որտեղ մոնոլիները, ինչպես Չինաստանում ու Իրանում, քաղաքական երկխոսության մեջ էին մտնում տեղի ավատատիրական ավագանու ներկայացուցիչների հետ: Աղբյուրագիտական վերլուծության են ենթարկվում ինչպես հայկական ու վրացական, այնպես էլ պարսկական ու արաբական աղբյուրների հաղորդած տեղեկությունները՝ խնդիր դնելով մոնոլիների հետախուպական ու գլխավոր արշավանքների ընթացքում հայ ու վրաց իշխանների և մոնոլի պորահրամանատարների միջև քաղաքական երկխոսության բացահայտումը: Հոդվածում հանգում ենք այն գաղափարին, որ «ջերիկը» և նրանում ընդգրկված հրամանատարներն իրենց ուրույն դերակատարումն են ունեցել մոնոլիների հաղթանակների գործում:

Բանալի բառեր՝ չերիկ, խաշար, քաղաքական երկխոսություն, նոյոն, Զյոսե-Դադի ճակատամարտ, «պեկամուտ» պորք, Դավիթ Ուլու, հայ-վրացական պինուժ:

Նվաճումների սկզբնական շրջանում մոնոլիները հաճախ էին քաղաքական երկխոսության մեջ մտնում տեղի ավատատիրական ավագանու հետ, և վերջիններս ակտիվ մասնակցություն էին ցուցաբերում մոնոլիների նվաճումների ողջ ընթացքում: Համաձայնության այդ տարբերակը ընդունելի էր երկու կողմերի համար էլ: Նախ՝ մոնոլիները հնարավորություն էին ստանում ոյուրին կերպով նվաճել այս կամ այն երկիրը՝ ունենալով լրացուցիչ օգնական ուժեր և ապա՝ այդ ճանապարհով կանխում էին հակառակորդների հնարավոր համախմբումը: Տեղի ավատատերերն էլ, իրենց հերթին հնազանդություն հայտնելով մոնոլիներին, ըստ երևույթին, պահպանում էին իրենց տիրապետության տակ գտնվող տարածքների կառավարումը և ստանում էին

* Հոդվածը ներկայացվել է 01.05.2019թ., գրախոսվել՝ 23.05.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 17.06.2019թ.:

Ներքին ինքնուրույնությունը՝ մասնակցելով մոնղոլական նվաճումներին և վճարելով որոշակի հարկ: Համանման զորամիավորումներ 1235-1236թթ. ձևավորվեցին Նաև Չինաստանում և հայտնի էին «Սև Բանակ» ընդհանուր անունով:⁹⁵⁸ Այդ քաղաքականությունը լայնորեն կիրառվում էր միջինասիական քաղաքների նվաճման ժամանակ: Բալխի շրջանի նվաճման ժամանակ (1220 թ.) մոնղոլներն օգտագործում էին տեղի ավատատերերից Ալա ադ-Դինի ռազմական ուժերը⁹⁵⁹:

1. «Չերիկ» զորամիավորումները և հայերի ներգրավվածությունը: Տեղական ավատատիրական ուժերի օգտագործումը և մոնղոլական բանակներում ընդգրկման գործընթացը մեծ թափ ստացավ Օգեդեյ խանի կառավարման տարիներին (1229-1241 թթ.), երբ կայսրությունը սկսեց արագորեն ծավալվել բոլոր ուղղություններով⁹⁶⁰: Այդ «օգնական» ուժերը պարսկական աղբյուրները հիշատակում են «չերիկ» անունով և հիմնականում գործածում էին Նստակյաց շրջաններից հավաքագրվող զորքը մոնղոլ-թյուրքական զորքերից տարբերելու համար⁹⁶¹: Կովկասյան տարածաշրջանում չերիկի կիրառման դեպքերը հայտնի են դեռևս հետախուզական արշավանքի ժամանակ: 1221թ. հունվարի երկրորդ կեսին, երբ մոնղոլները Ներխուժում են վրացական պետության սահմանները, Ելտկուզյան աթաբեկ Ուզբեկի թյուրք մամուլք և Աղվանքում Նրա տեղապահ Ակուշին ներառում են չերիկում: Ակուշի զորքն ընթանում էր մոնղոլների առջևից, և Նրանք, հանկարծակիության գործոնն օգտագործելով, ասպատակելով հասնում են Տփղիսի մատույցները: Հավատարիմ իրենց մարտավարությանը՝ մոնղոլները առաջնագծում օգտագործում էին չերիկի զորամիավորը: Իբն ալ-Ասիրի խոսքերով՝ *«Սկսվում Ակուշը ընդհարվեց Նրանց հետ այն մարդկանցով, որոնք հավաքվել էին իր շուրջը»*⁹⁶²: Մոնղոլները չերիկի համալրման ու կիրառման քաղաքականությունը արդյունավետ օգտագործեցին 1236թ. ձեռնարկած արշավանքի ընթացքում: Մոնղոլական զորքերի հրամանատար Չարմաղանը, առանձին ջոկատների բաժանելով մոնղոլական 30 000-անոց բանակը, կարճ ժամանակամիջոցում գրավեց ամբողջ Անդրկովկասը: Այդ գործում դերակատարում ունեցան Նաև տեղի ավատատերերը: Իվանե աթաբեկի որդին՝ Ավագ ամիրսպասալարը, երկար ժամանակ դիմադրություն ցույց տալով Կայեն բերդում, ի վերջո հնազանդվեց մոնղոլներին: Կիրակոս Գանձակեցու խոսքերով՝ Չարմաղանը, ի Նշան բարեկամության, *«պատենայն աշխարհի Նորա ետ Նմա, և այլ ևս ավելի, և անթակ սեր հաստատեաց ընդ Նմա»*⁹⁶³: Փոխարենը Ավագը պարտավորվեց մասնակցել մոնղոլների հետագա նվաճումներին, ինչը ևս փաստում է Կիրակոս Գանձակեցին՝ Նշելով . *«Եւ առեալ վնա և ամենայն զօրն՝ չոգաւ ի վերայ քաղաքին Անույ»*⁹⁶⁴: Պատկերը կրկնվում է Նաև Խաչենի տիրակալ Հասան Չալալի դեպքում: Չկարողանալով գրավել Խոխանաբերդ ամրոցը, որտեղ ամրացել էր իշխանը, մոնղոլները բանակցություններ են սկսում վերջինիս հետ: Մոնղոլները *«մեծարանս արարեալ Նմա, տան վաշխարհն իւր ի ձեռս Նորա՝ այլ ևս յաւելուածով, և հրամայեն Նմա ամի ամի երթալ վկնի Նոցա ի գործ*

⁹⁵⁸ Allsen T., Mongol Imperialism, the Policies of the Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259, University of California Press, 1987pp. 195-202.

⁹⁵⁹ Jackson P., The Mongols and the Islamic World, From Conquest to Conversion, Yale University Press, 2017, p. 152.

⁹⁶⁰ Allsen T. op. cit., p. 192.

⁹⁶¹ Juvaini, Genghis Khan, History of the World-Conqueror, Boyle J. (ed.), Manchester University Press, 1958, pp. 97. 165.

⁹⁶² Իբն ալ-Ասիր, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Հ. 11, Արաբական աղբյուրներ, թարգմանությունը բազրից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան 1981, էջ 300-301:

⁹⁶³ Գանձակեցի Կ., Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 257:

⁹⁶⁴ Նույն տեղում:

պատերազմի և միամտութեամբ կալ ի հնազանդութեան նոցա»⁹⁶⁵: Սյունյաց իշխան Ելիկում Օրբեյանը, հնազանդվելով մոնղոլներին, պահպանեց իր տիրոջները և պարտավորվեց մասնակցել մոնղոլների արշավանքերին: Պատմիչ Ստ. Օրբեյանի խոսքերով՝ Ալյան նոյնը «կալեալ վնա առաջնորդ գնաց մինչև յԱնի, եւ հնազանդեր պամենայն»⁹⁶⁶: Պատմիչի հավաստիացմամբ՝ Ելիկում իշխանը Ավագի, Շահնշահի և վրաց իշխանների հետ մասնակցել է նաև Մարտիրոսաց կամ Նփրկերտ քաղաքի գրավմանը⁹⁶⁷: Վրաց ժամանակագրության համաձայն՝ նման քայլի գնացին նաև Չաբարտ ամիրսպասալարի որդին՝ Շահնշահն ու Վահրամ Գագեցին⁹⁶⁸:

2. «խաշար» պիվորական ստորաբաժանումները: Չերիկի գորամիավորումների հետ զուգահեռ՝ մոնղոլները կիրառում էին նաև *խաշարի*⁹⁶⁹ ստորաբաժանումները: *խաշարը* նվաճված տարածքներից համալրելու մասին տեղեկություններ պահպանել են պարսկական ու արաբական աղբյուրները: Մասնավորապես Ջուվեյնիին նշում է միջինասիական քաղաք Մերվի ավերման (1220թ.) մասին՝ ասելով, որ գրավմանը մասնակցում էին 7000 մոնղոլ և 10 000 աշխարհագրային⁹⁷⁰: Ասորի մատենագիր Բար-Յեբրեոսի տեղեկություններով՝ Բուխարայի գրավման ժամանակ (1220թ.) ևս օգտագործվել են գերիներից բաղկացած ստորաբաժանումներ⁹⁷¹: Ռաշիդ ադ-Դինը պահպանել է տեղեկություններ *խաշարի* կիրառման վերաբերյալ Մարաղայի գրավման ժամանակ (1221թ.)⁹⁷²: Մեկ այլ տեղ Ռաշիդ ադ-Դինը նկարագրում է միջինասիական խոջենդ ու Օթար քաղաքների նվաճումը (1220թ.), որի ժամանակ ևս կիրառվել է *խաշարի* համակարգը, ավելին, ըստ պատմիչի, խաշարում ընդգրկվածները բաժանվում էին տանյակների ու հարյուրակների, որոնց հրամանատար նշանակվում էին մոնղոլներ⁹⁷³: Ան-Նասավին, խոսելով Ջեբեյի ու Սուբեդեյի կողմից խորասանի քաղաքների, մասնավորապես՝ Նեսայի գրավման մասին (1220թ.), նշում է քաղաքի հարակից գյուղերից մարդկանց օգտագործումը Նեսայի պաշարման ու քաղաքների պարիսպների ավերման համար⁹⁷⁴: Հավանաբար, *խաշարի* կիրառման մասին է խոսում նաև Պլանո Կարպինին՝ նշելով. «Թշնամու դեմ նրանք ուղարկում են այլ

⁹⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 269:

⁹⁶⁶ **Օրբեյան Ս.**, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք Կ. Շահնազարեանց. Զ. Բ., Փարիզ, 1859, էջ 150:

⁹⁶⁷ Նույն տեղում:

⁹⁶⁸ Վրաց ժամանակագրություն, աշխատասիրությամբ Պ. Մուրադյանի, Երևան, 1971, էջ 75:

⁹⁶⁹ *խաշար կամ խաշարե* (պրսկ. خاشاره «համատեղ աշխատանք»): Սկզբնական շրջանում այս տերմինով բնութագրվում էր խոշոր շինությունների, ինչպիսիք են ոռոգման ջրանցքներ, պաշտպանական կառույցներ, որսատեղիներ կառուցման ծառայությունը (**Абу-л-Фазл Бейхаки.**, Ташкент, 1962, сс. 191, 364, 509, 611, 653, 661, 704, 914) : Մոնղոլական շրջանում խաշար եզրի տակ պատմիչները նշում էին գերյալներին, որոնք օգտագործվում էին քաղաքների պաշարման ժամանակ՝ որպես կենդանի վահան: *խաշարի* կիրառման դեպքեր են արձանագրված նաև Զյուսիսային Չինաստանի նվաճված ժամանակ, մասնավորապես չինացի տարեգիր Մենխունի աշխատանքում (**Васильев В.**, История и древности восточной части Средней Азии, ТВОРАО, т. IV, 1857, с. 224, приложение III, **Тимохин Д.**, Использование монгольскими войсками тактики хашара в период завоевания государства Хорезмшахов (1219 – 1221гг.) // «Батыр» № 1. 2011 (№2). С. 33 – 39):

⁹⁷⁰ **Juvaini**, p. 124.

⁹⁷¹ **Bar Hebraeus' Chronography**, translated from the Syriac by Budge E., vol. 1, Oxford University Press, 1932, p. 381-383.

⁹⁷² **Рашид ад-Дин, Сборник летописей**, т. 1, кн. 2, М-Л, 1952, с. 227-228.

⁹⁷³ **Рашид ад-Дин**, Т. 1, Кн. 2, с. 201.

⁹⁷⁴ **Шихаб ад-Дин ан-Насави**, Сират ас-султан Джалал ад-Дин Манкбурны. М. Восточная литература. 1996 с. 92.

ժողովուրդներից գերիների ջոկատներ, որոնք գտնվում են թշնամու և մոնղոլների միջև»⁹⁷⁵: Լևոն Բաբայանը, անրադառնալով Անիի գրավմանը (1236թ.), Նշում է Ավագի և հայ ու վրաց մյուս իշխանների ռազմական ուժերի ներառումը մոնղոլական բանակների մեջ՝ որպես *խաշար*: Անդրադառնալով Կիրակոս Գանձակեցու այն վկայությանը, թե «*Եւ առեալ վնա մեծամեծ իշխանացն, որք էին հնազանդ թաթարին, Աւագին, որ Կորավարն էր*»⁹⁷⁶, Լևոն Բաբայանն այն եզրակացությանն է հանգում, որ «*Ավագը մոնղոլական բանակում ծառայության մտած հայ-վրացական ավատատիրական աշխարհապորի գլխավոր հրամանատար էր նշանակված*»⁹⁷⁷։ Սակայն պետք է նկատել, որ մոնղոլների նվաճողական ռազմավարության համատեքստում *խաշարի* ու *չերիկի* զորամիավորումները տարբերվում էին իրենց բնույթով՝ առաջին հերթին հավաքագրման ու կիրառման տեսանկյունից: Կիրակոս Գանձակեցին Մուֆարդին քաղաքի գրավման մասին նշում է հետևյալը. «*Այլ և բազմաց այլոց գաւառաց եհաս վտանգ, Կի աշխարհ, որ հնազանդեալ էին թաթարին, նեղեցան ի հարկապահանջութեանց և ի բեռնակրութեանց, որք տանէին վկերակուր և զքմպելի պաշարողաց քաղաքին: Եւ յոյլք մեռանէին ի սաստիկ ցրտոյ ձեանն, որ ունէր վերինսյեղանակս ձմեռայինս*»⁹⁷⁸: Դժվար չէ նկատել *խաշարի* կիրառման դեպքը պատմիչի հաղորդած տեղեկության մեջ: 1248թ. գրված հայերեն ձեռագիր հիշատակարանում կարդում ենք. «...*Երիտասարդքն մեր՝ հովիւք և կատպանք (ջոկարածք) այլասեռից*»⁹⁷⁹: Թերևս այդ առիթով գրիչը դառնությանք է նշում 1236թ. արշավանքի կապակցությամբ «*և վեղբայր եղբարն սպանանել տային*»⁹⁸⁰։ Չերիկի կիրառման ժամանակ ոչ մոնղոլներից բաղկացած այդ զորամիավորումները, ռազմական հստակ կանոնակարգին հետևելուց զատ, ինչպես ներկայացված է «*Մոնղոլների գաղտնի պատմության*» էջերում⁹⁸¹, ստանում էին որոշակի առավելություններ և անգամ ավարից ու կողպուտից՝ որոշակի մասնաբաժին: Փոքր Ասիա արշավելու ժամանակ (1242թ.) Բաչու Նոյինը, աղբյուրի համաձայն, «*տարավ Վրաստանի մեծամեծ իշխաններին*»⁹⁸²։ Այսպես, ըստ վրաց անանուն ժամանակագրի՝ Չմանկատուկի կամ Քյոսե-Դաղի ճակատամարտից (1243թ.) հետո «*վրացիք և թաթարները ամենայն հարստությամբ ուռնացան՝ ոսկով ու արծաթով, ոսկե և արծաթե գավաթներով և սկուտեղներով, արտասովոր կտորեղենով ու հանդերձանքով: Այնքան ձի, ջորի ուղտ վերցրին, որ թիվ չունէր*»⁹⁸³։ Հայկական աղբյուրները, մասնավորապես Կիրակոս Գանձակեցին⁹⁸⁴ և Գրիգոր Ակնեցին⁹⁸⁵ խոսում են հայ ու վրաց իշխանների

⁹⁷⁵ Հարկ է նշել, որ Նույն աղբյուրի համաձայն, դեռևս Չինգիզ-խանի կառավարման շրջանում, նվաճված ժողովուրդներից համալրվում էին նաև մոնղոլական բանակները, որը հստակորեն տարբերվում է հիշատակված գերիների ջոկատներից (Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрика, М., 1957, с. 53, 56):

⁹⁷⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 257:

⁹⁷⁷ Բաբայան Լևոն, Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պատմությունը XIII-XIV դարերում, Երևան, 1964, էջ 205:

⁹⁷⁸ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 386:

⁹⁷⁹ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, կազմեց Մաթևոսյան Ա. Ա., Եր., 1984, էջ 247: (այսուհետ՝ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար):

⁹⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 136:

⁹⁸¹ The Secret History of the Mongols, translated by Urgunge Onon, Rouledge, 2001, pp. 140, 170, 223.

⁹⁸² Վրաց ժամանակագրություն, էջ 77: Գրիգոր Ակնեցին այժ առիթով ևս նշում է մոնղոլական զորքի հետ «*հանդերձ Հայոց եւ Վրաց իշխանաւքն, եւ եկին ի վերայ աշխարհին Յոռնոնց անթիւ բազմութեամբ*» (Գրիգոր Ակնեցի, աշխատասիրությամբ Ն. Պողարեանի, Երուսաղեմ, 1974, էջ 29):

⁹⁸³ Վրաց ժամանակագրություն, էջ 77:

⁹⁸⁴ Պատմիչը նշում է, որ Էրզրումի գրավումից հետո «*անթիւ գոյին անդ կտակարանք աստուածային գրոց՝ մեծամեծաց և փոքունց. վայն առեալ այլապգեացն՝ ծախէին քրիստոնէիցն, որ*

և նրանց զինվորների կողմից բազում գերիների փրկագնաման, մշակութային մեծ արժեքներ (ավետարաններ, ձեռագրեր և այլն) վերադարձնելու մասին: Ինքնին պարզ է, որ հայ ու վրաց իշխանները, ներգրավված լինելով նվաճումներում, ինչ-որ չափով մասնակից էին ավարի բաժանման գործընթացին: Ուստի պատահական չէ վրաց անանուն պատմիչի վերը նշված տեղեկությունը: Մյուս կողմից, *խաշարի* կիրառման ժամանակ, ինչպես պատմիչներն են բնութագրում, կենդանի վահանի օգնությամբ, որպես «թնդանոթի միս», ծառայող աշխարհագրայիններն էին օգտագործվում հիմնականում քաղաքների պաշարման ու պարիսպների ավերման համար: Դիպուկ է բնութագրել XIII դարի ժամանակագիր Մատթեոս Փարիզեցին մոնղոլների կողմից գործի դրվող այդ քաղաքականությունը: Ժամանակագրի խոսքերով՝ ստրուկի աստիճանի իջեցված քաղաքի բնակիչներին ու գյուղացիներին ստիպում էին կռվել իրենց իսկ ազգակիցների դեմ և ամենաաննշան սխալի դեպքում դատապարտում էին մահվան, իսկ հաղթության դեպքում ոչ մի բանի չէին արժանացնում, քանզի ողջ մնալն արդեն իսկ մեծ նվեր էր նրանց համար⁹⁸⁶:

3. «Չերիկ» պորամիավորումների դերը մոնղոլական պորթերի հաղթանակի գործում: Չերիկում ընդգրկված տեղական իշխողների գործը բաց ճակատամարտերում ուներ ռազմական համապատասխան դասավորվածություն՝ մոնղոլական սովորույթին համապատասխան: Չերիկի մեջ ներառված տեղական իշխողների ռազմական ուժերը պարտավոր էին խստորեն հետևել ռազմական այն կարգապահությանը, որն առկա էր մոնղոլական բանակում: Այդ առիթով 1244թ. հիշատակարաններից մեկում հանդիպում ենք հետևյալին. «*Նուսճեալ ի ծառայութեան ընթեանց փիշխանս, եւ փեծելապարս ընդ ինքեանս տանէին ուր և երթային*»⁹⁸⁷: Գրիգոր Ակնեցրցու վկայությամբ՝ հայ ու վրաց իշխանները, կանոնավոր հարկ վճարելուց զատ, «*ըստ ուժոյ եւ ըստ կարողութեան իրեանց հեծելովք զնային ընդ նոսայ ի խալան*

ի պորուն էին, պաճախագինս ընդ որյսն զնոց»: Աղբյուրի համաձայն հայ և վրաց իշխանները «*այլ և ի գերելոց անտի պբապունս զնեցին՝ պարս և վկանայս և ամանկտի. փեպիսկոպոսս և քբահանայս և փարկաւագունս՝ որբան հնար էր, զնեցին իշպանքն քրիստոնեայք Աւագն և Շահնշահն, և Աղբուղայն, որդին Վահրամայ, և Գրիգոր Խաչենեցի՝ Դօփին որդի*»: Մեկ այլ տեղում, արդեն Տևրիկ քաղաքի գրավումից հետո, պատմիչը նշում է մոնղոլական բանակի կազմում ընդգրկված հայ ու վրաց իշխանները՝ Ավագը, Շահնշահը, Վահրամը և նրա որդին՝ Աղբուղան, Հասան Չալալը և ուրիշները («*քրիստոնեայքն, որք էին ընդ նոսա փնուորեալք*») «*պբապունս ապատեցին ի գերելոցն, որ յայտնի և որ ի ծածուկ, քբահանայս և վկոնավորս*» (Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 279-280): Ի դեպ, Ա.Շահնազարյանը, հիմնվելով Կիրակոս Գանձակեցու հաղորդած տեղեկությունների վրա, նշում է, որ Հասան Չալալը չի մասնակցել մոնղոլների 1242թ. կազմակերպած արշավանքին՝ ընդգծելով Կարինի գրավման ժամանակ վերջինիս անվան բացակայությունը: Սակայն Տևրիկի գրավումից հետո նույն աղբյուրն արդեն նշում է Հասան Չալալի ներկայությունը «*զօրք իւր*»-ով, ուստի բացառված չէ վերջինիս մասնակցության հավանականությունը արշավանքի հենց սկզբից (Շահնազարյան Ա., Հայաստանի հարավային և արևմտյան շրջանների նվաճումը մոնղոլների կողմից, Պատմաբանասիրական հանդես, N 3, 2004, էջ 171):

⁹⁸⁵ Կարին քաղաքի գրավման կապակցությամբ պատմիչը հաղորդում է. «*Հայոց և Վրաց իշխանքն առեալ բապուն գրեանս, Տաւնական եւ Մարտիրողէք, Առաքեալ եւ Ընթերցուած, Գործք եւ ոսկեղիր Աւետարանք, աննման փարթամութեամբ պարդարած...ուստի առեալ տարան յաշխարհն արեւելից, եւ լցուցին վվանորայսն, ամենայն պարողք եկեղեցոյ*» (Գրիգոր Ակնեցի, էջ 28):

⁹⁸⁶ Ան-Նասավիի հաղորդմամբ՝ խաշարի այն ներկայացուցիչները, ովքեր տապալում էին հրամանը և քաղաքի գրավումը ձախողվում էր, մոնղոլները կազմակերպում էին գլխատման սոսկալի տեսարաններ (Шихаб ад-Дин Мухаммад ибн Ахмад ан-Насави, Сират ас-султан Джалал ад-Дин Манкбурны, М., 1996, с. 91, Матузова В. И., Английские средневековые источники, Матфей Парижский, “Великая Хроника”, М., 1979, с. 137):

⁹⁸⁷ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, էջ 228:

(արշավանք), եւ սռնուին պոչ հնազանդեալ քաղաքս»⁹⁸⁸: Նույն Զյոսե-Դաղի ճակատամարտի առնչությամբ վրաց անսանուն պատմիչը նշում է հետևյալը. «Թաթարները նույնպես մարտական կարգով դասավորվեցին, իսկ իրենց ամենաընտրյալներին կարգեցին ձախ կողմում: Այսպես սովորություն ունեին լավագույններին առհասարակ ձախ թելում դասավորել, այն պատճառով, որ մնացած բոլոր ապգերն իրենց քաջերին ու ընտրյալներին կարգում էին աջ կողմում, որպեսպի ամենաընտրյալները ամենաընտրյալներին հանդիպեն»⁹⁸⁹: Զյոսե-Դաղի ճակատամարտի նախօրեին հայ-վրացական ուժերի դասավորվածության մասին վկայում է նաև Գրիգոր Ակներցի: Պատմիչի խոսքերով հայ-վրացական ուժերը՝ «ապատազունդ պարաւք Յայոց եւ Վրաց», աչքի ընկան սուլթանական բանակի աջ թևի ջախջախման ժամանակ⁹⁹⁰: Կիրակոս Գանձակեցին Զյոսե-Դաղի ճակատամարտի առնչությամբ նշում է մոնղոլական զորքերի հրամանատար Բաչու Նոյնի կողմից «պեկամուտ» զորքերի ռազմական կարգով դասավորելու մասին: Նպատակն այն էր, որ «պեկամուտ» զորքերը չդավաճանեն և չանցնեն թշնամու կողմը: Նույն աղբյուրի համաձայն՝ Բաչու Նոյինը ընտրեց «յամենեցունց պարիսն և պբաջս յառաջապահս կարգեալ ինքեանց, որք երթեալք հանդիպեցան պորաց սուլտանին և մարտուցեալք՝ ի փախուստ դարձուցին վնոսա»⁹⁹¹: Այստեղ խոսքը գնում է ոչ թե խաչարի կիրառման, այլ «պեկամուտ», այսինքն՝ օժանդակ ուժերի մասին, որոնք ներգրավված էին չերիկի մեջ և ճակատամարտում ունեին իրենց համապատասխան տեղն ու դերը: Չերիկի նման զորամիավորումները զուտ մոնղոլական երևույթ չէին: Նմանատիպ ստորաբաժանումների կիրառումը հատուկ էր քոչվորական հասարակություններին⁹⁹²: Աղբյուրները «օժանդակ» ուժերի մասին վկայում են նաև սելջուկյան բանակում: Սելջուկների կողմից հանդես էին գալիս սիրիացիները, հույները, ֆրանկ ասպետները և թուրքմենական ցեղերը: Յետաբերբական է նույն ճակատամարտում սելջուկների կողմից հանդես եկած վրացական ուժերի ներկայությունը: Իբն Բիբին հիշակատում է *pisar-i Gurji*-ն՝ (թրգմ.՝ «Վրացի սողա», «Վրաց որդի»), որ կրում էր նաև Չահիր ադ-Դին պատվանունը⁹⁹³: Վերջինս հիշատակվում է դեռևս 1239-1240թթ. Փոքր Ասիայում սելջուկյան սուլթան Ղիյաս ադ-Դին Զեյ հսոսրով II-ի դեմ Բաբա Իսհակի բարձրացրած ապստամբության ճնշման ժամանակ⁹⁹⁴: Հիշատակվում են մյուս ներկայացուցիչները՝ Ախալցխիսի-թորեյի Շավվայի որդին՝ Փարադավան և Շարվաշիսձե Դարդինը⁹⁹⁵: Զյոսե Դաղի ճակատամարտի վերաբերյալ հետաբերբիր տեղեկություններ է պահպանել պատմիչ Բեյբարս ալ-Մանսուրին: Պատմիչի խոսքերով՝ ճակատամարտի նախօրեին սելջուկյան բանակներից մեկի հրամանատարությունը հանձնվել էր Գուրջի խաթունի եղբորը, որ հավատով քրիստոնյա էր⁹⁹⁶: Հասկանալի է, որ Գուրջի խաթունը ոչ այլ ոք էր, քան վրաց թագուհի Ռուսուդանի (1223-1245թթ.) դուստրը՝ Թամարը, որը կնության էր տրվել Ղիյաս ադ-Դին Զեյ հսոսրով II-ին: Դժվար է ստույգ ասել, թե ով է պատմիչի հիշատակած Գուրջի խաթունի եղբայրը, որին վստահվել էր սելջուկյան բանակներից մեկի հրամանատարությունը, և որի մասին աղբյուրը նշում է մեծ դրվատանքով: Վրաց արքայական ընտանիքից սելջուկյան արթունիքում բացի Թամարից աղբյուրներում հիշատակվում է միայն Գեորգի Լաշայի (1213-1223թթ.) որդին՝ Դավիթը՝ ապագա

⁹⁸⁸ Գրիգոր Ակներցի, էջ 26:

⁹⁸⁹ Վրաց ժամանակագրություն, էջ 78:

⁹⁹⁰ Ակներցի Գ., էջ 29:

⁹⁹¹ Գանձակեցի Կ., էջ 282:

⁹⁹² Крадин Н., Скрынникова Т., Империя Чингиз-хана, М., 2006, с. 419-423.

⁹⁹³ Duda H., Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi, Copenhagen, 1959, s. 219.

⁹⁹⁴ Նույն տեղում:

⁹⁹⁵ Վրաց ժամանակագրություն, էջ 77:

⁹⁹⁶ Peacock A., Georgia and the Anatolian Turks in the 2th and 13th Centuries, Anatolian Studies, Vol. 56, British Institute at Ankara, 2006, p. 142.

Դավիթ Ուլուն (1247-1270 թթ.): Ա. Փիթոբի դիտարկմամբ՝ Դավիթն ամենայն հավանականությամբ ծնվել է 1212-1223թթ. միջակայքում, ուստի որոշակի համոզվածությամբ կարելի է ասել, որ Իբն Բիբիի հիշատակած փեսար-ի Գուրջին և Բեյբարս ալ-Մանսուրիի գրչով հիշատակվող Գուրջի Խաթունի եղբայրը Նույն անձինք են⁹⁹⁷: Ընդհանուր առմամբ, մոնղոլները Յայաստանում ու Վրաստանում ամրոցներին ու բերդերին տիրացան՝ ներգրավված չլինելով բաց ճակատամարտերում: Ոչնչացումներից ու մասսայական կոտորածներից բացի անհրաժեշտ է փաստել մի կարևոր հանգամանք ևս. հայ ու վրաց իշխանների՝ ակտիվ պայքարից հրաժարվելը և, առանձին դեպքերում, մոնղոլների հետ բանակցությունների մեջ մտնելը, տալիս էին ցանկալի պտուղներ: «Անմիջական հնապանդություն-հողերի վերադարձ-ռազմական օժանդակություն» եռանկյունին կիրառելի երևույթ էր մոնղոլական նվաճումների ժամանակ, ինչն ակնհայտ երևում է Օրբեյանների, Չաբարյանների, Յասան-Ջալալյանների և այլոց դեպքերում: Յայ ու վրաց իշխանների կողմից մոնղոլների հետ առանձին և ուղղակի կապերի հաստատումը մոնղոլների համար կանխորոշեցին դյուրահաս հաղթանակներ՝ «*բաժանիր, որ տիրես*» հայտնի կարգախոսի կիրառմամբ: Մեկ այլ կողմից ստեղծվում է հետաքրքիր պատկեր, երբ գրավված հողերը պաշտոնապես Մոնղոլական կայսրության սահմաններում են, բայց փաստացի կառավարվում են տեղի իշխանների կողմից: Պատահական չէ, որ արաբական աղբյուրները հայ ու վրաց իշխաններին հաճախ կոչում են «սուլթան», «մելիք» կամ «խաբիմ»⁹⁹⁸:

ON THE ISSUE OF THE PRESENCE OF ARMENIAN-GEORGIAN MILITARY FORCES IN THE MONGOLIAN UNITS CHERIG IN THE 1230-1240s

ARAM POGHOSYAN

*Yerevan State University, Faculty of History,
PhD student of Department of Caucasiology,
Yerevan, Republic of Armenia*

The article describes the peculiarities of the Armenian-Georgian military involvement in the military units called «cherig». In general, the study of the process of recruiting military assistant forces from sedentary peoples has long been of great interest to researchers, as the conclusions of the Soviet times need reassessment in modern days. First of all, the study of the process allows clarifying not only the peculiarities of nomadic military history, but also the direction of political processes and the transformation of political traditions. According to the author, the aforementioned realities have gained logical development in the Caucasian region, where the Mongols, as well as in China and Iran, were in political dialogue with representatives of the local governors. The information provided by both Armenian and Georgian, Persian and Arabic sources is subject to source analysis, revealing the discovery of political dialogue between the Armenian and Georgian leaders and the Mongolian military commanders during the Mongol intelligence and major invasions. The article concludes that the "Cherig" and its commanders have played their unique role in the victories of the Mongols.

Key words: *Cherig, Hashar, Political Dialogue, Noyon, Kyoshe-Dagh Battle, «Auxiliary» troops, David Ulu, Armenian-Georgian Forces.*

⁹⁹⁷ Նույն տեղում:

⁹⁹⁸ **Тизенгаузен, В. Г.**, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. II, СПб, 1941, с. 84.

О ВОПРОСЕ ПРИСУТСТВИЯ АРМЯНО-ГРУЗИНСКИХ ВОЕННЫХ СИЛ В МОНГОЛЬСКИХ ВОИНСКИХ СОЕДИНЕНИЯХ «ЧЕРИК» В 1230-1240-Х ГОДАХ

АРАМ ПОГОСЯН

*аспирант отдела кавказоведения факультета истории
Ереванского государственного университета,
г.Ереван, Республика Армения*

В статье рассматриваются особенности армяно-грузинского военного участия в воинских частях под названием «черик». В целом, изучение процесса набора военнослужащих из оседлых народов уже давно вызывает интерес у исследователей, так как выводы советских времен в наши дни подвергаются переоценке. Прежде всего, изучение процесса позволяет выяснить не только особенности военной истории кочевников, но и направление политических процессов и трансформацию политических традиций. Согласно автору, вышеупомянутые реалии получили логическое развитие в кавказском регионе, где монголы, как в Китае и Иране, вели политический диалог с местными феодалами. Информация, предоставленная как армянскими, так и грузинскими, персидскими и арабскими источниками, является предметом анализа, выявляя политический диалог между армянскими и грузинскими лидерами и монгольскими военными командирами во время проведения монголами разведки и вторжения. В статье делается вывод о том, что «черик» и его командиры сыграли уникальную роль в победах монголов.

Ключевые слова: черик, хашар, политический диалог, нойон, битва при Кесе-даге, «вспомогательные» войска, Давид Улу, армяно-грузинские силы.